

Det mest förbjudna: Finland och Förintelsen

Juni 1944 steg paniken bland judarna i det tyskallierade Finland. Förintelsen hade systematiskt utrotat de judiska befolkningarna i samtliga länder behärskade av axelmakterna. Var det – till slut – deras tur nu?

Men Finlands judar tänkte inte låta Förintelsen drabba dem utan motstånd. Det fanns en färdig räddningsplan av enorma dimensioner, som sattes i högsta beredskap. Hemliga fartyg i Bottenviken stod beredda att blixtnabbt föra Finlands samtliga judar – dryga 2 000 människor – i säkerhet till Sverige. Ett unikt samarbete mellan finska och svenska judiska organisationer, svenska staten och USA.

Dock var det tysk-finska ”förintelsekriget” mot Sovjetunionen dödsdömt 1944 och Finland slogs ur brädet av den allierade sommaroffensiven. Finlands judar överlevde Förintelsen med blotta förskräckelsen. Jag återkommer till räddningsplanen nedan. Men historien om de finska judarnas planerade *exodus* 1944 – nyligen blottlagd av finländske forskaren Simo Muir¹ – exemplifierar de grava problem Finland har att hantera landets mörka historia som Nazitysklands viktigaste europeiska allierade, de avgörande krigsåren 1941-1944.²

Berättelsen om Finland och Förintelsen är politiserad och aktivt nedtystad. Simo Muir skriver att ”den konservativa finska historiografin har upprätthållit en bild av Finland som ett land vilket inte hade någonting att göra med Förintelsen och som var helt immunt mot nationalsocialismens antisemitism och raslagar”. För några år sedan utgavs den internationella forskarantologin *Finland's Holocaust: Silences of History*. Även svenska akademiker deltog i bokprojektet, exempelvis förintelseforskaren Karin Kvist Geverts och professor John Sundholm, varav den senare skrev:

¹ Simo Muir, ”The plan to rescue Finnish Jews in 1944”, *Holocaust and Genocide Studies*, 30, no. 1 (Spring 2016).

² Finland var Nazitysklands viktigaste allierade 1941-1944 både militärt och politiskt. Militärt eftersom Finlands krigsmakt var synnerligen effektiv, till skillnad från exempelvis de rumänska och italienska förbanden. Politiskt eftersom Finland var en demokrati, vilket bekräftade Nazitysklands propagandabild att ”korståget mot judebolsjevismen” inte var ett specifikt nazistiskt projekt, utan en generellt europeisk strid mot ”rasfienderna” i öster.

”Att upprätthålla myten om ett enigt Finland, oskyldigt till antisemitism, kräver ett aktivt upprätthållande av tystnad bland den finska allmänheten – en glömska som rigoröst understöds av finska historiker.”

Boken fick viss uppmärksamhet i Sverige – men i Finland var tystnaden kompakt. Under 100-årsjubileet av den finländska statens tillkomst 1917 förra året dryftades alla möjliga ärorika aspekter av Finlands historia. Men angående Förintelsen var det tyst.

Likväl finns en ny generation finska historiker och andra akademiker som modigt vågar lyfta på de många förbjudna stenarna i landets historia. Dessa forskare blir ständigt fler och publicerar allt mer. Det resulterar i politiska attacker mot akademiker, exempelvis Finlands internationellt mest ansedde historiker Oula Silvennoinen. Hans studie om Finlands mäktiga mellankrigstida fascism (Lappo-rörelsen) förorsakade 2016 angrepp från finska regeringen.

Oula Silvennoinen inledde till viss del den nutida finska forskningen om Förintelsen via sin avhandling 2008. Den handlade om det krigstida finsk-tyska förbandet *Einsatzkommando Finnland* som genomförde massmord på judar och kommunister på östfronten. Avhandlingen var sensationell. Den bevisade att Finland var aktivt delaktigt i Förintelsen redan 1941. Det gick på kontrakurs mot det officiella Finlands ömt omhuldade efterkrigstida mytbildning, som påstår att alliansen med Nazityskland egentligen inte var någon allians utan enbart ett ”vapenbrödraskap”. Samt att inget ideologiskt samförstånd existerade mellan demokratin Finland och diktaturen Nazityskland.

Silvennoinens forskning visade att dessa föreställningar varit felaktiga. I själva verket var Finland under mellankrigstiden – liksom resten av Europa – drabbat av hårdför antisemitism. Motsatsen hade varit märklig. Dock särskilde sig Finland via den högerextrema diskurs som etablerats i och med den ”vita” segern mot de ”röda” i inbördeskriget 1918. Där fanns rötterna till Nordens mäktigaste mellankrigstida fascism; Lappo-rörelsen (grundad 1929). Rörelsens antisemitiska hat riktades mot en

abstrakt ”diktator-jude” som hotade att ”utöva tyranniets makt i ’proletariatets’ namn”. Det vill säga den klassiska antisemitiska retoriken kring ”judebolsjevismen”.

Alliansen med Nazityskland 1941 innebar – för att göra en lång historia kort – att den finska ultranationalismens utrikespolitiska drömmar realiserades. Ett rasbiologiskt-etniskt rensat ”*Finnlands Lebensraum*”, ett Storfinland (”*Suur-Suomi*”) med gräns bortåt Uralbergen, skulle skapas i samarbete med hitlerismen. Den finske socialdemokratiske talmannen Väinö Hakkila skrev 1941 om ”operation Barbarossa”, det finsk-tyska anfallet mot Sovjetunionen:

”Europas stridsdugligaste och bäst organiserade folk krossar nu med sin stålarmé vår lika hänsynslöse som bedräglige arvfärdige. Lugnt och realpolitiskt skapar vi nu av egen kraft det livsrum som röjts av vår stam.”

Men den finska expansionspolitiken 1941–1944 hade inte sin huvudsakliga mordiskhet riktad mot judar. Främst var det ryska etniciteter som skulle rensas bort, när den finska armén etablerade Storfinlands *lebensraum* i Fjärrkarelen. Överbefälhavaren och tidigare Lappo-sympatisören Gustaf Mannerheim beordrade koncentrationsläger på ockuperad mark. Tusentals människor (särskilt barn) dog i lägren.

Man kan 1941 skönja en generell finsk politisk diskurs där hatet mot det *slavisk-österländsk-rysk-judisk-bolsjevikiska* blandades samman i en rasbiologisk soppa, blandad av influenser från både nazismen – men också (och kanske ännu mer) inhemska finländsk rasism. Finlands ultranationalism såg landet som ”västerlandets” vaktpost mot östern, symboliserat i det ärorika vinterkriget 1939-1940. År 1941 reste sig Finland och marscherade österut tillsammans med nazismen.

Det europeiska judehatet radikaliserades samtidigt till folkmord. Det gjorde Finlands judar allt mer nervösa, trots avsaknaden av finländska antijudiska lagar (finländska judar slogs till och med som värnpliktiga soldater på östfronten). Finländska judar fick fortlöpande information om Förintelsen via sina trosbröder i Sverige. Rabbinen Marcus Ehrenpreis vid mosaiska församlingen i Stockholm hade täta kontakter med

ledande personer inom finländska judiska organisationer och kunde berätta vad som skedde. I september 1942 myntade Dagens Nyheter begreppet "Förintelsen":

"Förföljelserna mot judarna har av tyskarna utsträckts till de besegrade länderna, och av olika tecken att döma har den teknik som därvid använts blivit allt hårdare och hänsynslösare. Slutmålet tycks vara den fysiska förintelsen."

Den 29 december 1942 hölls ett stormöte i Helsingfors, där representanter för Finlands judar diskuterade "den pågående utrotningen av den europeiska judiska befolkningen". Man konstaterade både avsky och maktlöshet inför folkmordet, men också behovet av beredskap för att "överleva denna enorma judiska världskatastrof". Judisk existens i Finland "hängde på en skör tråd", skriver Simo Muir.

Sommaren 1942 besökte SS-ledaren Heinrich Himmler Finland och mottogs furstligt av Mannerheim. I november 1942 överlämnade finska myndigheter åtta judiska flyktingar till Tyskland, samtidigt som Förintelsen på allvar nådde Norden via deporteringen av Norges judar. Men samtidigt uppstod möjligheten för Europas judar att fly till Sverige, som drastiskt lade om sin flyktingpolitik via ett moraliskt uppvaknande på svenska UD.

År 1943 kunde Finlands judar beskåda hur tusentals danska judar entusiastiskt mottogs av svenska myndigheter när Förintelsen nådde Danmark. 1944 insåg svenska myndigheter att hotet mot Finlands judar ökade. Det resulterade i etableringen av ett samarbete mellan svenska staten, mosaiska församlingen i Stockholm och judiska organisationer i Finland. Finländska judiska barn och utsatta statslösa judar evakuerades till Sverige. Problemet var finansiering, vilket småningom löstes. Gunnar Josephson vid mosaiska församlingen i Stockholm förhandlade med amerikanska *War Refugee Board* (samma organisation som även finansierade Raoul Wallenbergs mission i Budapest). USA ställde 75 000 dollar till förfogande, motsvarande nära 13 miljoner kronor i dagens pengavärde.

Mot allt förnuft knöt sig Finland 1944 ännu närmare det militärt sönderfallande Nazityskland, via Ryti-Ribbentrop-avtalet 26 juni 1944 (uppkallat efter den finske

presidenten Risto Ryti och den nazityske utrikesministern Joachim von Ribbentrop). De finländska judarna förstod vilken oerhörd risk avtalet innebar för deras säkerhet.

Våren 1944 hade Ungerns judar – Europas sista kvarvarande större judiska befolkning (742 800 människor enligt Wannsee-protokollet från 1942) – deporterats till gaskamrarna. I Finland fanns 2 000 judar med finskt medborgarskap och några hundra statslösa judar, främst flyktingar från Österrike. Skulle dessa offras nu, via den allt tätare alliansen Finland-Nazityskland?

Svaret på frågan blev aktivering av den färdiga svensk-finska räddningsplanen. Hemliga fartyg stod redo i Bottenviken, för att kunna masstransportera tusentals judar till säkerheten i Sverige. Men sovjetiska krigsframgångar tvingade Finland att lämna alliansen med Hitler. Räddningsplanen behövde därmed aldrig verkställas. Likväl drabbade den efterkrigstida finska tystnadspolitiken Finlands judar, som tvingades in i samförståndets mytologisering. I årsrapporten 1944 från Helsingfors judiska kommitté syntes fortfarande skräcken mellan raderna:

”I den judiska finländska historien framstår 1944 som ett märkligt och ödesdigert år. Aldrig någonsin, under den tid som judar har levt i detta land, har de hotats av en sådan fruktansvärd fara, som vid denna tidpunkt.”

Men denna sanning riskerade skapa en finländsk antisemitisk diskurs, när de historiska sanningarna från kriget aktivt skulle glömmas i den efterkrigstida tystnadspolitiken. Finlands judar kunde dömas ut som landsförrädare. Därför skrev finska judiska organisationer vid krigsslutet en PM som fastslog att ”förhållandena för finländska judar under kriget har varit helt i enlighet med reglerna för en demokratisk stat”. Deportationerna av judiska flyktingar 1942 utelämnades i texten, skriver Simo Muir, vilket ”belönades” av finska staten. Som symbolhandling lade Mannerheim ned en krans vid en fallen judisk soldats grav på finska nationaldagen 6 december 1944. Grunden för myten om Finlands oskuld angående Förintelsen var därmed lagd.

Först idag vågar modiga forskare utmana denna nationella självbild, som dock förblir dominerande. Men Oula Silvennoinen skriver:

”Genom sin medverkan i det nazistiska ideologiska utrotningskriget mot Sovjetunionen, bidrog finska myndigheter till raskriget mot judarna. [...] Finland kan inte klassificeras som enbart en åskådare till Förintelsen.”